

Žaidimai socialiniais saitais

Lyotard J.-F. *Postmodernus būvis. Šiuolaikinį žinojimą aptariant*, Vilnius: baltos lankos, 1993.

Rašant recenziją, matyt, svarbu įvertinti veikalą, pasvarstyti apie jo tinkamumą ir pritaikomumą socialiniams tyrimams (ypač jei knyga skirta sociologijai), taip pat naudinga atrasti sąsajas tarp auto-riaus nagrinėjamų problemų ir šiokiadieniškų nūdienos aktualijų, t.y. parodyti panašumus ir skirtumus tarp diskursų arba kontekstų, pasidžiaugti, kad knyga ne itin vėluoja, pataiko į „skaudžias“ vietas ir t.t.

Šio rašinio tikslas yra šiek tiek kitoks. Mums labiau rūpi knygos turinys, bet ne jos įvertinimas. Todėl bus mėginama parodyti, „iš ko padarytas“ ir „kaip sukonstruotas“ *Postmodernus būvis*. Siekėme atlikti probleminį knygos pjūvį: išskirti pagrindines prielaidas, nurodyti Lyotardo naudojamus „instrumentus“ bei jo kritikos objektus; taip pat aptarti svarbiausias kategorijas, apibrėžtis, sampratas ir tarp jų besiskleidžiančią intrigą; pažymėti, kas Lyotardo veikale yra originaliausia, bei paminėti kelias galimas Lyotardo žinojimo sampratos alternatyvas.

Prieš pradėdami nagrinėti *Postmodernaus būvio* kertines problemas, trumpai apžvelgsime patį tekstą ir jo struktūrą. Bene geriausiai šis tekstas nusakomas koliažo arba brikoliažo metaforomis. Mat vystydamas savo požiūrį, Lyotardas taiko tai, kas XX a. meno teorijoje vadinama *ready-made* – viską, kas jau yra gatava ir kas pakliūva po ranka. Pasinaudojama analitinės poempiristų mokslo filosofijos, taip pat struktūralistų idėjomis bei išvalgomis (pvz., kalbinių žaidimų, kalbinių aktų tipų, jų struktūros, metaforiško mokslo pobūdžio, teorijų ir paradigmų nesuderinamumo ir nepalyginamumo, primityvių visuomenių aprašymo naratyvinio žinojimo ir t.t.). Ir be to, Lyotardas diskutuoja su Parsonsu, Marxu, Luhmannu, Habermasu, Hegeliu, Kantu, *etc.* Vien nuorodos užima bent penktadalį knygos (164 puslapiuose – 231 nuoroda). Bet nepaisant to, tenka pripažinti, kad tekstas nepaskandina skaitytojo gausioje medžiagoje ir išlaiko pagrindinę teminę grandinę – žinojimą, jo legitimaciją, valdžios įteisinimą. Šitokios temos ir jų daugialypis apvalkalas įgalina įvairius tyrinėtojus pateikti Lyotardo „receptą“. Pavyzdžiui, knygos *After Philosophy* (1987) leidejai apibūdina Lyotardą kaip „nyčizuotą Wittgensteiną“ (P. 68) arba kaip autorių, įstengusių sujungti poempiristinę epistemologiją, šiuolaikinę estetiką ir poutopinį liberalizmą (P. 70). Apsistokime ties pastarąja versija. Kai Lyotardas nurodo mokslo ribotumą, keblumus, kurie kyla mėginant atskirti pastarąjį nuo ikimokslinių naratyvų (pasakojimų), mokslo kaip sistemos nepakankamumą, jis vienareikšmiškai atsiduria greta T. Kuhno, M. Hesses, P. Feyerabendo. O paralogijos, siekiančios naujų ir netikėtų „ėjimų“, paieškos suartina jį su šiuolaikinio meno teoretikais, deklaruojančiais išsivadavimą iš vieno stiliaus rėmų ir beribį eksperimentavimą. Galiausiai vertybių pliuralizmas, kova su unifikacija ir sistema (bandančia eliminuoti *kitą* arba „kitoniškumą“) leistų tokį požiūrį vadinti poutopiniu liberalizmu.

Pereikime prie *Postmoderniame būvyje* keliamų problemų bei jų analizės. Viena iš pagrindinių knygos problemų yra legitimacija, tačiau pagrįstai galima klausti, kas legitimuoja patį *Postmodernų būvį*; paprasčiau tariant, kokia esti jo prielaidų visuma. Visų pirma tai kompiuterizuotų visuomenių žinojimo pertvarkymas, žinojimą siejant su gamyba ir vartojimu, o ne su protu ir asmenybės ugdymu [1, 15]. Tokiame kontekste žinojimas neišvengiamai siejamas su valdžia, mat dabar žinojimą kontroliuoja tie, kas jį „gamina“, skleidžia ir nustato galimus vartotojus. Antra, Wittgensteino kalbinių žaidimų ir jų heterogeniškumo idėja, svarbiausių pasakymo rūšių (t.y. kalbinių žaidimų) išskyrimas: denotatyvinių arba deskriptyvinių, performatyvinių, t.y. tų, kurie žymi optimalų veikimą ir *input/output* santykio maksimalų efektyvumą; perskriptyvinių – tai įsakymai, instrukcijos, rekomendacijos, reikalavimai, prašymai, maldavimai, *etc.* [1, 26 – 27]. Trečia, „kalbiniai žaidimai yra santykių minimumas, būtinas visuomenės egzistavimui“, o socialinio saito klausimas jau savaime yra kalbinis žaidimas [1, 43]. Pastarasis, kaip ir bet koks kitas žaidimas, atitinka trinarę visų pasakymų struktūrą: adresantas (šiuo atveju klausiantysis), referentas (tai, apie ką kalbama), adresatas (tas, į kurį kreipiamasi).

Visos šios prielaidos sukuria *Postmodernaus būvio* erdvę ir nustato jos ribas, kur reiškiasi pagrindinės knygos kategorijos. Jų aptarimą parankiausia pradėti nuo “žinojimo” kategorijos. Lyotardas skiria tris žinojimo formas: naratyvinį žinojimą, mokslinį žinojimą, “paraloginį” žinojimą. Juos galima aptikti tradicinėje, modernioje ir pomodernioje kultūrose. Aiškindamas šias žinojimo formas, Lyotardas jas aptaria, remdamasis legitimacijos kriterijumi. Jeigu tradicinėje visuomenėje nereikalingos jokios pasakymus legitimuojančios procedūros, o legitimavimo funkciją atlieka dalyvavimas tradicijoje, t.y. pats sakymo aktas, tai modernus mokslas, save legitimuodamas, pasitelkia į pagalbą vieną ar kitą pamatinį pasakojimą – metanaratyvą, pvz., “dvasios dialektiką, prasmės hermeneutiką, protaujančio ar dirbančio subjekto išsilaisvinimą, turtėjimo procesą” ir kt. [1, 6]. Tokia legitimacija, besiremianti metanaratyvais, neatsiejama nuo klausimo apie valdžios legitimuotumą. Valdžios institucijos yra teisėtos tiek, kiek jos atitinka metanaratyvo reikalavimus. Pvz., gera ir teisinga institucija yra ta, kuri orientuota į “šviesią ateitį” ir pan. Tačiau sisteminei filosofijai patyrus krizę bei vis labiau diferencijuojantis specialiesiems mokslams, metanaratyvinę legitimaciją keičia performatyvinė legitimacija. Pagrindine žinojimo savybe tampa jo efektyvumas. Kaip žinia, efektyvumas yra pagrindinė mokslinio žinojimo savybė, dėl to mokslas darosi bet kokio žinojimo norma ir standartu. Taip demarkacijos problema tampa svarbiausia pozityvizmo ir neopozityvizmo problema. Scientistiškai nusiteikę filosofai stengiasi atskirti mokslinį žinojimą nuo nemokslinio. Mokslinio žinojimo kertiniais faktais laikomi tie, kuriuos galima redukuoti į laikinius-erdvinius santykius, eksperimentiškai apdoroti, klasifikuoti bei nustatyti dėsningumus. Tuo tarpu bet kokie pasakymai, kurių žodžiai neturi referentų/reikšmių, o patys yra beprasmiai, pašalinami iš žinojimo sferos. Taip atsitinka su naratyviniu žinojimu, kuris nesiremia argumentais ir įrodymais. Nemokslinį pasakojimą arba siekiama “sutvarkyti”, sakykim, kuriant idealias kalbas, arba eliminuoti iš sistemos. Pvz., R. Carnapas juos pavadina “gyvenimo jausmo išraiškomis” [3, 186]. Tačiau toks sureikšmintas legitimuotumo reikalavimas atsisuka prieš patį mokslą. Radikalėjantys loginiai tyrinėjimai (Gödelio teorema apie aksiomatinių sistemų nepakankamumą) arba mokslo istorija (praktikuojama A. Koýre, R. Collingwoodo, T. Kuhno, P. Feyerabendo) rodo, kad mokslas negali legitimuoti ne tik kitokio žinojimo, bet net ir savęs paties. Istoriniai tyrimai rodo, kad mokslas neturi jokios bendros visoms savo šakoms metakalbos arba vientiso metodo. Visa mokslo istorija – pastovi nesuderinamų paradigmu/teorių kaita. Vadinasi, tenka pripažinti, kad “mokslas žaidžia savo nuosavą žaidimą ir negali legitimuoti kitų kalbinių žaidimų” [1, 99]. Juk jeigu mokslas (griežtąja pozityvistų teikiama prasme) siekia apsiriboti tik denotatyviniu žaidimu (garsusis I. Newtono – “Hipotezių nekuriu!”), tai bet kokios preskripcijos atsiduria kitame, nebendramačiame kalbiniame žaidime. Vadinasi, iš mokslo atimama “sprendimo galia”. Paskelbęs mokslą vienu iš kalbinių žaidimų, Lyotardas turi paaiškinti, kodėl šiuolaikinėje visuomenėje dominuoja būtent šis žaidimas. Anot jo, tai lemia socialinė-ekonominė sistema. Paprasčiausiai mokslas, norėdamas tikslinti savo rezultatus bei siekdamas maksimalaus efektyvumo, į pagalbą pasitelkia techniką. Nuo pastarosios priklauso geresni ir ekonomiškesni “ėjimai”. Tačiau, kita vertus, technikai būtinas papildomas finansavimas. Tenka pripažinti, kad “nėra technikos be turto, bet nėra ir turto be technikos” [1, 111]. Taigi mokslas įsitraukia į kapitalo cirkuliacijos procesą ir tampa gamybine jėga. Kai mokslas susiejamas su gamyba ir finansais, iš jo reikalaujama ne sakyti tiesą, o didinti galią. Kaip matome, legitimacijos mechanizmas veikia kaip uždaras ratas: “galia mokslą ir teisę legitimuoja remdamasi jų efektyvumu, o efektyvumą – mokslu ir teise” [1, 116]. Tenka pripažinti, jog performatyvinis kalbinis žaidimas darosi itin glaudžiai susijęs su efektyvumo reikalavimu, kurį nulemia finansavimas ir galia. Toks žaidimas remiasi prielaida, kad *input/output* sistema yra stabili ir kad iš anksto galima numatyti rezultatą. Tačiau reali mokslo praktika prieštarauja tokiai stabilios sistemos vizijai (pvz., I. Prigogine’o chaoso teorija).

Galima teigti, jog legitimacijos, besiremiančios performatyvumu, kritika ir mėginimas pateikti paralogišką mokslo vaizdą yra originaliausia *Postmodernaus būvio* dalis. Ieškodamas performatyvinio žaidimo falsifikatorių, Lyotardas bando rasti alternatyvą tokiai save legitimuojančiai galios sistemai. Pagal jį, neįmanoma apibrėžti ir aprašyti sistemos. Šiuolaikinis mokslinis žinojimas tapo toks daugialypis, kad tokie, regis, paprasti dalykai kaip kūno tankis arba kūno masė susiskaido į daugybę pasakymų, kurių dažniausiai net neįmanoma suderinti. Todėl bet kokios pastangos unifikuoti mokslo kalbinį žaidimą prieštarautų mokslo prigimčiai ir reikštų regresą. Tenka ieškoti naujų kriterijų.

“Kiekvienas pasakymas vertas tiek, kiek jis gali būti argumentuojamas ir įrodomas ir kiek jis skiriasi nuo to, kas žinoma” [1, 157]. Paprastai tariant, mokslas turi būti paralogiškas. Kadangi paralogijos svarba dažniausiai iš karto nebūna įvertinama [1, 149], tai finansavimo galimybę turi įgauti ir nepelningi projektai (su sąlyga, jei tai yra naujas “ėjimas”). Paskelbęs mokslą paralogišką, t.y. apribojęs jį idėjų “gimdymu”, naujų “ėjimų” kūrimu, Lyotardas bando pritaikyti tokį modelį socialiniam kontekstui. Čia pagrindinį vaidmenį vaidina socialinio saito, kaip visuomenę organizuojančių veiksmų visumos, prigimties problema. Lyotardas aptaria dvi modernias socialinio saito kilmės alternatyvas: Parsono ir Marxo perspektyvas. Trumpai tariant, Parsonas teigia visuomenės homogeniškumą, žinojimo funkcionalumą, savaiminį visuomenės ir jos institucijų veikimą. Kita vertus, Marxas akcentuoja vidinį visuomenės dualizmą, kritinę žinojimo funkciją ir besireiškiantį visuomenės antagonizmą. Šias modernias alternatyvas Lyotardas sieja su metanaratyvais ir holistiniu požiūriu. Priešingai atsitinka pomodernybės kontekste, kuriame metanaratyvams iškyla grėsmė, o legitimacijos funkcijas perima lokaliniai pasakojimai. Kaip matome, nuo Parsono funkcionalizmo ir Marxo dualizmo pereinama prie kalbinio socialinio saito analizės. Sociumas suprantamas ne kaip stabilių institucijų ar kovojančių grupių visuma, o kaip skirtingų ir lokaliųjų kalbinių žaidimų reiškimosi sritis. Vadinasi, apie sociume vykstančius kalbinius žaidimus sprendžiama ne iš “privilegiuoto mokslo” pozicijų, bet pagal tai, kiek tie žaidimai yra paralogiški. Taip Lyotardas tarsi antrina P. Feyerabendui, kuris pripažįsta, jog nėra nė vienos idėjos, net ir pačios absurdiškiausios, kuri negalėtų praturtinti mūsų žinojimo [žr. 8]. Taigi pomoderniose visuomenėse legitimacija, kuri rėmėsi metanaratyvais arba performatyvumu, keičia retoriką, reikalaujanti paralogijos. Šiuolaikinėse visuomenėse nerasime nė vieno, kuris mokėtų visas kalbas ir išmanytų visus kalbinius žaidimus (mokslinį, filosofinį, politinį, *etc.*), – ir tai rodo unifikuojančio požiūrio nepagrįstumą. Todėl visai nenuostabu, kad Lyotardas baigia *Postmodernaus būvio post scriptum* (lietuviškai, deja, nepasirodė) radikaliu šūkiu: “skelbkime karą totalybei, liudykite tai, kas neišreiškia, skatinkime skirtybes...” [2, 323].

Kyla pagunda, remiantis *Postmodernaus būvio* žaidimu arba pasakojimu, pritaikyti Lyotardui jo paties reikalavimus ir kriterijus. Galima paprasčiausiai paklausti, ar Lyotardo žinojimo, kurį legitimuoja paralogija, versija nėra naujas metanaratyvas. Tai yra Lyotardo pasakojimas pretenduoja į universaliąją normą, kuriai paklūsta arba turėtų paklusti visi kalbiniai žaidimai, tarkim, bent jau tie, kurie susiję su pomodernia mokslo ir socialinio saito versija. Vadinasi, Lyotardas patenka į uždara ratą: kritikuoja metanaratyvus, remdamasis paralogija, kuri pati pretenduoja būti norma ir tampa nauju metanaratyvu. Ši situacija verčia pripažinti vieną iš dviejų. Arba pritarti R. Carnapui, kad visiškai išvengti uždaro rato nei filosofijoje, nei moksle neįmanoma. Ir dėl to palikti neužbaigtą Lyotardo sistemą ramybėje, bet pabrėžti jo ketinimus. Arba aiškinti paralogijos žaidimą kaip lokalų, apribotą erdvės ir laiko ir pripažinti, kad Lyotardo versija yra tik viena iš galimų. Taigi galima suprasti, kodėl nesusikalba Lyotardas ir Habermasas. Visos versijos apie žinojimo galimybę yra vienodai tikėtinos, nes tai – heterogeniški kalbiniai žaidimai, kuriuos renkames pagal skonį arba atsitiktinai. Taigi Lyotardo siekis išsaugoti *kitą* ir “kitoniškumą” gali baigtis bendrumo praradimu. Lieka arba susitaikyti su Lyotardo “komunikacinio pesimizmo” vizija, arba ieškoti naujo racionalaus komunikatyvumo. Pastaroji opozicija visiškai atitinka Lyotardo stilių. Visas jo šiuolaikinio žinojimo tyrimas, veikiamas struktūralizmo, remiasi binarinėmis opozicijomis: pvz., tradicija/modernas, naratyvas/mokslas, modernas/pomodernas, galia/paralogija, performatyvumas/paralogija, sistema/heterogeniškumas ir kt. Toks *Postmodernaus būvio* bruožas verčia trumpai paminėti Lyotardo ir Habermaso diskusiją. Mūsų manymu, tai padėtų nurodyti Lyotardo užimamą poziciją šiuolaikiniame intelektualiniame diskurse. Habermasas, skirtingai nei Lyotardas, stengiasi įrodyti, kad tiek neprieštaringa epistemologija, tiek apibendrintos žinios apie visuomenę yra galimos [žr. 5]. Tokia pozicija, anot R. Rorty, kritikuoja Lyotardą, G. Deleuze, M. Foucault už iracionalizmą, liberalios politikos socialinių vilčių išdavimą (išsižadėjimą), identifikacijos stygių, taip pat kriterijų, leidžiančių pasirinkti vieną ar kitą socialinę kryptį, atmetimą. Argumentai svarūs, tačiau, Lyotardo manymu, tai tėra dar vienas metanaratyvas, kuris slopina mažuosius pasakojimus, o unifikuojančias tendencijas grindžia atgyvenusio ir įtartino konsensuso paieškomis. Akivaizdu, kad tiek Habermasas, tiek ir Lyotardas žaidžia skirtingus kalbinius žaidimus, kurie neturi bendro vardiklio ar metakalbos. Tai reiškia, kad jų diskusija negali būti baigta ir išspręsta.

Tiesa, galime baigti šį ginčą perkeldami jį į kitą lygmenį. Pavyzdžiui, A. Giddensui svarbu atsi-riboti nuo filosofinių-epistemologinių problemų [4], kurios yra Lyotardo ir Habermaso diskusijos centras. Jo manymu, nūdienos intelektualinę situaciją, įtakojamą filosofijos, parankiau aiškinti sociologiniu požiūriu. Giddensas teigia, kad įmanoma paaiškinti ir Lyotardo, ir Habermaso teorijas. Iš dalies pritardamas Habermasui, Giddensas kuria Lyotardo postmodernizmui alternatyvią koncepciją. Jo žvilgsnis krypta į socialines institucijas, jų pertvarkymą ir tų pertvarkymų padarinius. Aprašydamas sociumo fragmentaciją ir išsiskaidymą, Giddensas nuosekliai analizuoja institucijų kaitos ir raidos procesus. Taip kalbinių žaidimų heterogeniškumas ir nesuderinamumas tampa verta sprendimo problema, bet ne "ontologiniu" faktu. Tačiau kyla klausimas, ar tai yra pozityvi Lyotardo ir Habermaso diskusijos baigtis. Gal tai tiesiog dar vienas kalbinis žaidimas, aprašantis socialinį saitą ir jo santykį su individais, žinojimu, valdžia?

Literatūra

1. Lyotard J.-F. *Postmodernus būvis. Šiuolaikinį žinojimą aptariant*, Vilnius: baltos lankos, 1993.
2. Lyotard J.-F. *Otviet na vopros: čto takoje postmodern?* V kn.: *Ad Marginem 93*, Moskva: Ad Marginem, 1994.
3. Carnapas R. *Metafizikos įveikimas kalbos loginės analizės būdu*. Kn.: Nekrašas E. *Filosofijos įvadas*, Vilnius: Mintis, 1993.
4. Giddens A. *The Consequences of Modernity*, Polity Press, 1991.
5. Habermas J. *The Philosophical Discourse of Modernity. Twelve lectures*, Massachusetts: The MIT Press Cambridge, 1987.
6. Rorty R. *Philosophical Papers, vol. 2: Essays on Heidegger and Others*, Cambridge University Press, 1991.
7. *After Philosophy. End or Transformation?* Massachusetts and London: The MIT Press Cambridge, 1987.
8. Feyerabend P. *Against Method. Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*, London: NLB, 1975.